

מצות יישוב ארץ ישראל

הקדמה

- א. סדרי עדיפויות בין בניין בית, נטיעת עצים וזרעים
  1. ראיות שאילנות עדיפים על בתים
  2. ראיות נוספות שנטיעה עדיפה על בית
  3. ראיות שבית עדיף על נטיעה
  4. סברות המחלוקת
  5. המצב בימינו
- ב. יישוב ארץ ישראל בזרעים ובאילנות סרק
  1. בזרעים
  2. באילנות סרק

הקדמה

אנו מוצאים בחז"ל שני מונחים ביחס ליישובה של ארץ ישראל - "ישיבת ארץ ישראל", ו"יישוב ארץ ישראל". המונח "ישיבת ארץ ישראל" מתייחס לחובת האדם לשבת בארץ, "חובת גברא", וכלשון הרמב"ן (ספר המצוות מ"ע ד בהשמטות) "מתחייב בה כל אחד ממנו". זו מצווה שהיא חובת הגוף, ולא תועיל בה שליחות על ידי אחר. לעומת זאת, המונח "יישוב ארץ ישראל" מתייחס לארץ - אנו צריכים לגרום שהארץ תהיה מיושבת. וכיצד מיישבים את הארץ? רש"י (גיטין ח, ב ד"ה יישוב ארץ ישראל) כותב: "לגרש עכו"ם ולישב ישראל בה". גירוש עכו"ם נעשה בדרך כלל על ידי מלחמה וכיבוש, ו"לישב ישראל בה" נעשה על ידי קניית שדות, בניית בתים, נטיעת אילנות ופרדסים וכד'.¹

הרב יהודה אלקלעי² הראה שכבר בתורה מוכח כמה גדולה המעלה של בניין בתים, קניית שדות ונטיעות בארץ ישראל. בספר בראשית (לג, יז-יח) נאמר: "ויבא יעקב שלם עיר שכם אשר בארץ כנען, ויחן את פני העיר. ויקן את חלקת השדה אשר נטה שם אהלו". וצריך להבין, לאיזה צורך קנה יעקב את השדה? ובפרט שלא היה דעתו לגור שם, כי אם ללכת אל יצחק אביו! אלא ודאי רצה ללמד את בניו,

1. על כל זה ראה באריכות בפרק "מצות ירושת ארץ ישראל - דעת הרמב"ן בספר המצוות", סעיף ג "ישיבה ויישוב". ראוי להדגיש כי ברוב ספרי הראשונים ובספרי השו"ת והפוסקים, לא דקדקו ולא חילקו בין "ישיבת ארץ ישראל" ל"יישוב ארץ ישראל" ומשמעות המונח (הלשון) "יישוב ארץ ישראל" כוונתו ל"ישיבת ארץ ישראל" ולהיפך.
2. כתבי הרב יהודה אלקלעי, ירושלים, ח"א עמ' 241, ח"ב עמ' 608.

שצריך לקנות שדות ולבנות בתים בארץ ישראל, משום מצות יישוב הארץ שגורמת להשראת השכינה, כמו שאמר הקב"ה ליצחק: "שכן בארץ" (בראשית כו, ב) - "עשה שכינה בארץ. הוי נוטע, הוי זורע. דבר אחר: שכן את השכינה בארץ" (בראשית רבה סד, ג). ועיין בראב"ע שכתב: "הזכיר זה הכתוב להודיע כי מעלה גדולה יש לארץ ישראל, ומי שיש לו בה חלק, חשוב הוא כחלק לעולם הבא". וכך לימדונו האמוראים: רב (שחי בבבל) אמר לחיאי בנו (בראשית רבה טז, ג): "בנה לי בית בארץ ישראל. אמר ליה: להיכן? אמר ליה: אעברת נהרא, בנה" (כשתעבור את הנהר, נהר פרת, שם תבנה, כי שם ארץ ישראל)³.

הרב אהרן הלוי⁴ הוסיף, שבניית הארץ היא מצווה רבה וגדולה מעלתה. כך מוכח מדברי חז"ל (סנהדרין קב, ב) שאמרו על עמרי, שלמרות שהיה "אח לעבודה זרה"⁵ זכה למלכות, מפני שהוסיף כך אחד בארץ ישראל. ואם לעוברי רצונו כך, כל שכן וקל וחומר לעושי רצונו.

בפרק זה נדון מה כלול במצות יישוב ארץ ישראל, ומהם סדרי העדיפויות בין חלקיה השונים.

א. סדרי עדיפויות בין בניין בית, נטיעת עצים וזרעים

כאמור לעיל, מצות יישוב ארץ ישראל מתקיימת בבניית בתים, בנטיעת כרמים ופרדסים, בזריעה בשדות וכד'. יש לברר האם קיים סדר עדיפויות וקדימויות ביניהם. מה עדיף, חקלאות או בניו? הנפקא מינא תהיה, להיכן צריך להפנות היחיד או הציבור את עיקר המאמץ והמשאבים.

התשובה לכך מצויה בכמה סוגיות, ונחלקו ראשונים ואחרונים מהם סדרי העדיפויות.

1. ראיות שאילנות עדיפים על בתים

במסכת בבא מציעא (קא, א) נאמר:

איתמר: היורד לתוך חורבתו של חברו ובנאה שלא ברשותו, ואמר לו (בונה החורבה): עצי ואבניי אני נוטל. רב נחמן אמר: שומעין לו. רב ששת אמר: אין שומעין לו... מאי הוה עלה? אמר ר' יעקב אמר ר' יוחנן: בבית שומעין לו,

3. יש להעיר שבסופו של דבר רב לא גר בבית שבנו בנה, כי הוא נפטר בבבל (מועד קטן כו, ב).

4. בסוף ספר דין אמת, לרב יצחק נבון מחכמי תורכיה, נכד המחנה אפרים, סימן ב בסופו.

5. צ"ע, שהביטוי "אח לעבודה זרה" לא נאמר שם! הוא נאמר על אחאב, בנו של עמרי - "אח לשמים אב לעבודה זרה". ועיין מלכים א' טז, כה-כו, במה שנאמר שם על עמרי.

בשדה אין שומעין לו. בשדה מאי טעמא? משום יישוב ארץ ישראל. איכא דאמרי משום כחשא דארעא (רש"י: שכבר הכחישו הנטיעות את השדה שינקו ממנה). מאי בנייהו? איכא בנייהו חוצה לארץ (רש"י: למאן דאמר משום כחשא דארעא, ממונא אפסדיה, ואפילו בחוצה לארץ נמי אין שומעין לו).

הגמרא הסבירה (בטעם הראשון), שבבית שומעים לו ולכן מותר לו לפרק את הבית ולקחת את אבניו, ובשדה אין שומעים לו לעקור את הנטיעות, משום יישוב ארץ ישראל. משמע שנטיעות חשובות ועדיפות מבניית בית, שהרי בבית שומעין לו ובשדה אין שומעין לו.

מאיך, בעניין "דינא דבר מצרא"⁶ נאמר (בבא מציעא קח, ב):

ארעא לבתי וארעא לזרעא (קרקע לבניין וקרקע לזריעה, והמצרן חפץ בה לזריעה והלוקח צריך לה לבניין בית) - יישוב עדיף, ולית בה משום דינא דבר מצרא (רש"י: דבתי עדיף, בית דין לא תקנו כאן עשות ישר וטוב, שזו טובה מזו).

מגמרא זו משמע שיישוב בתים עדיף מזריעת שדות.⁷

אם כן, לכאורה ישנה סתירה בין הסוגיות. להלן דבריהם של הראשונים, שהתייחסו לבעיה זו:

הסבר הרא"ש

הרא"ש (שם, פ"ט סימן לג) תירץ, שאכן בתים עדיפים מזרעים, אך אילנות עדיפים מבתים. בסוגיית בר מצרא מדובר בבתים מול זרעים ולכן ישנה עדיפות לבתים, אבל בסוגיית "היורד לשדה חברו שלא ברשות ונטעה או בנאה" מדובר באילנות מול בתים, ולכן יש עדיפות לאילנות.

וכך פסק הטור (ח"מ סימן קעה, סעיף כו, סעיף בדפוס ישן) (ג): "קנאה הלוקח לבנות בה בית ומצרן רוצה אותה לזריעה, אינו יכול לסלקו לפי שיש יותר יישוב העולם בבניינא דבתים מבזריעה. לפיכך כתב אדוני אבי הרא"ש ז"ל, אם המצרן רוצה לנוטעה שיכול לסלקו, שחשוב טפי מבתים". כלומר, בתים עדיפים על זרעים, אך אילנות עדיפים על בתים.

6. שמשמעותו היא שהמוכר קרקעו לאחר, יש עדיפות ל"בר מצרא" (כלומר, חברו שגובל בקרקע הנמכרת) על פני לוקח אחר, ודבר זה תקנת חכמים הוא, משום שנאמר (דברים ו, יח): "ועשית הישר והטוב בעיני ה'", שכן הלוקח האחר יוכל למצוא קרקעות לקנות במקום אחר, ומצד שני אם המצרן יאלץ לקנות קרקע אחרת הרי יהיו נכסיו מחולקים בכמה מקומות.

7. אמנם הלכה זו נוהגת גם בחוצה לארץ, אך לא מצינו שבארץ ישראל ישנה הלכה שונה.

הבית יוסף (שם) דייק מדברי רש"י, שדין זה נוהג גם בחו"ל. וכדעת הרא"ש פסק מרן בשולחן ערוך (ח"מ סימן קעה, כו)⁸.

בביאור דברי הרא"ש נחלקו האחרונים.

הסמ"ע (שם ס"ק מג-מד) הסביר: בית עדיף על זרעים בגלל שכל שהוא קבוע וקיים בקרקע, יותר יש בו יישוב מאשר זרעים, שאינם קבועים ומתקיימים. ונטיעה עדיפה על בית, משום שהאילנות מושרשים ועומדים בקרקע טפי מבתים. כלומר, שרשי האילנות עמוקים בקרקע יותר מבתים, ולכן הם יותר קבועים, מפני שקשה יותר להוציאם מלפרק בית. וחידש להלכה, שאם הלוקח רוצה לנטוע, והמצרן רוצה לבנות בית אינו יכול לסלקו.

הט"ז (שם) הקשה עליו: אם כך, מדוע שאלה הגמרא (בבא מציעא קח, א) על קרקע לבנייה לעומת קרקע לזריעה מה עדיף, ולא העמידה ברבותא גדולה יותר - קרקע לנטיעה לעומת קרקע לבנייה, וכל שכן בקרקע לזריעה. לכן הסביר שחכמים קבעו רק שיישוב עדיף לעומת דבר שאינו יישוב, אבל בשני דברים של יישוב, אלא שאחד עדיף על חברו, לא בטלו משום כך דין מצרנות. וכוונת הרא"ש היא: "דנקט החשיבות לרבותא, דבעלמא מצינן דחשיב טפי, והכי נמי כוונת רבינו לראיה בעלמא שאין הנטיעות בכלל זרעים, דהא מצינו שחשוב אפילו בבתים, אבל כל שהלוקח רוצה לנטוע והמצרן לבנות, אין נראה לבטל כלל דין מצרנות, דהא גם הוא עוסק ביישובו של עולם".

לפי זה, אמנם נטיעות עדיפות על בתים (וכל שכן על זריעת שדות, שאינן בכלל היישוב), אך מכל מקום כשהלוקח רוצה לנטוע והמצרן רוצה לבנות בית, אין לבטל משום כך דין מצרנות, שהרי גם הבונה בית עוסק ביישובו של עולם.

לסיכום: ברא"ש מבואר שאילנות עדיפים על בתים, ובתים עדיפים על זרעים⁹, אלא שלעניין מצרנות נחלקו הדעות. הסמ"ע סובר שמצרן הרוצה לבנות בית נדחה מפני קונה הרוצה ליטע אילנות, כשם שמצרן הרוצה לזרוע נדחה מפני קונה הרוצה לבנות בית. לעומתו סובר הט"ז, ששונה דין זרעים מדין בתים. זרעים אינם "יישוב", לפיכך הרוצה לזרוע נדחה מפני הרוצה לבנות או ליטע. אבל הרוצה לבנות, אף על פי שמעלתו פחותה משל הרוצה לנטוע - אינו נדחה מפני הנוטע, ששניהם יישוב.

8. כך כתב באר הגולה שם. וכך משמע מדברי הטור שכתב: "לפיכך כתב אדוני אבי הרא"ש...". וכן משמע מדברי הבית יוסף שהביא את דברי הרא"ש ללא חולק.

9. נראה לומר שלרא"ש וסיעתו תנאי נוסף הוא סוג הקרקע. לדוגמא, אדמה המתאימה לזריעת חיטה או שעורה בלבד ואינה מתאימה לנטיעת עצי פרי, כגון קרקע חולית, מסתבר שעדיף יהיה לזרוע בה מלטעת בה אילנות. ובקרקע כזו נראה שגם בתים יהיו עדיפים על אילנות.

הסבר הרא"ה

הרא"ה (הביאו הר"ן בהידושיו בבא מציעא קא, א) הסביר את מסקנת הסוגיה כך:

וכי מסקינן... דכי אמר עצים ואבנים אני נוטל דבבית שומעין לו, איכא מאן דאמר דהני מילי בחורבה שאינה עשויה ליבנות, אבל בחורבה העשויה ליבנות - אין שומעין לו, דמיד זכה בעל הקרקע בבניין, שמתחילה על דעת כן בנאה, אבל בחורבה שאינה עשויה ליבנות... הוא שיכול לחזור בו, שיכול לומר שמתחילה כשבנה על דעת ליטול כל הוצאתו נתכוון, כן כתב הרא"ה.

לפי הסבר זה, אין סתירה בין הסוגיות, ונטיעה אינה עדיפה על בנין בית. דברי רבי יוחנן "בבית שומעין לו בשדה אין שומעין לו" נאמרו בחורבה שאינה עשויה ליבנות, ומשום שהבעלים לא נתכוונו לבנות את החורבה ולגור בה, יכול הבונה לומר לו עצי ואבני אני נוטל "שמתחילה כשבנה - על דעת ליטול כל הוצאתו נתכוון". אבל בחורבה העשויה ליבנות גם בבית אין שומעין לו, הלכך מצד עצמם בית ונטיעה שוים.

הסבר הירושלמי

בירושלמי (גיטין פ"ה ה"ו) נאמר:

היורד לתוך חורבה של חבירו ובנאה שלא ברשות, שמין לו וידו על התחתונה. ביקש ליטול עציו ואבניו, אין שומעין לו. רב יעקב בר אחא בשם רבי יהושע בן לוי משום רב נחמן בר יעקב בעי: אילו הפורק חבילתו לתוך חורבתו של חבירו והלך ליטלה, שמא אין שומעין לו? ולא שמיע, דאמר רב יעקב בר אחא משום רבי יהושע בן לוי, משום יישוב? יאות אמר ר' יוסי, הוינא סבר מימר מה פליגין - בארץ, אבל בחו"ל לא. מן מה דאמר רב יעקב בר אחא משום יישוב, הדא אמרה היא בארץ היא בחו"ל.

בהוה אמינא סבר הירושלמי שהנימוק של רב יעקב בר אחא לכך שאין שומעין לו ליטול עציו ואבניו הוא משום יישוב ארץ ישראל. אך למסקנה סובר הירושלמי שהוא משום יישוב העולם, ולכן אין הבדל בין ארץ ישראל לחו"ל. אלא שלדעת הירושלמי משום יישוב העולם אין גם לבונה בית רשות ליטול עציו ואבניו.

הירושלמי חולק על הבבלי וסובר שאין הבדל בין בתים לנטיעות, וכל דבר המוסיף יישוב לעולם - רשאי בעל השדה למנוע את הריסתו או עקירתו - וממילא גם זרעים!

בעל שיירי קרבן על הירושלמי (שם, ד"ה משום יישוב) הסביר שאין מחלוקת בין הירושלמי לבבלי. בבבלי מדובר בחורבה שאינה עשויה ליבנות, ובמקום שאין דרך

לגור שם, ולכן בבית שומעין לו, ובירושלמי מדובר במקום שדרך בני אדם לגור שם, ולכן אין שומעין לו¹⁰. [יש להעיר, שתירוץ זה הוא כהסבר הרא"ה לעיל].

נראה שאין ראייה מסוגיית "היורד לשדה חברו שלא ברשות ונטעה או בנאה" לשאלה מה עדיף, בניין בית או נטיעת אילנות, מפני שישנה סיבה המיוחדת דווקא להלכה זו.

במסכת בבא מציעא (קא, א) נאמר: "שטף נהר זיתיו ונתנם לתוך שדה חברו... אמר הלה זיתיי אני נוטל, אין שומעין לו. מאי טעמא? אמר ר' יוחנן: משום יישוב ארץ ישראל". הסמ"ע (ש"ע ח"מ סימן קסח ס"ק א) הסביר מדוע אין שומעין לו: "משום דעמדו חכמים על דעתן, ואמרו שהראשון ודאי יטע אחרים בשדהו כמו שנטעם מתחילה, מה שאין כן זה, שלא נטע מתחילה זיתים בשדהו, ואם יטלם הראשון - שוב לא יטע אחרים, כמו שלא נטעם מתחילה". לפי זה הקריטריון הוא האם השני יטע וארץ ישראל תהיה נטועה. מסיבה זו כשרוצה ליטול את עציו ואבניו - "בבית שומעין לו ובשדה אין שומעין לו". משום שבבית כשיקח הבונה את עציו ואבניו, יבנה בית במקום אחר, אבל אם הבונה תהיה ידו על התחתונה ולא יוכל לגור בבית שבנה, וגם לא יוכל לקחת את עציו ואבניו, התוצאה תהיה ביטול יישוב ארץ ישראל. שהרי הדין הוא שאם בעל החורבה מגלה שרצונו בבית שנבנה, הלכה היא שהוא משלם לבונה כפי שהשקיע ("ידו על העליונה"), ויכול הבונה הראשון לבנות לעצמו בית במקום אחר בכסף שקיבל, ולכן "בבית שומעין לו" (לבונה) משום יישוב ארץ ישראל. מה שאין כן לגבי נטיעות, כמו שהבאנו לעיל בשם הסמ"ע - לא יטע אחרים. ועוד, יותר קל לנטוע עצים מחדש מלעקור עצים שנשתרשו בקרקע ולנטוע אותם במקום אחר, מה עוד שיש ספק אם לאחר שנעקרו ייקלטו במקום אחר¹¹.

מהגהות חוות יאיר (ח"י)¹² על הרי"ף (בבא מציעא סימן תקסז, סה, ב בדפי הרי"ף) עולה הסבר נוסף. הוא תירץ את הסתירה בין הסוגיות כך: "ויש לחלק, דכאן [בדינא דבר מצרא] עיקר הקפידא על טוב וישר של הקונה, וכך מדוקדק לשון רש"י" ("דבתי עדיף, בית דין לא תקנו כאן עשית הישר והטוב, שזו טובה מזו"). מה שאין כן היורד לתוך חורבתו של חברו ובנאה שלא ברשות. כאן אין אנו דנים בדיני מיצרנות - "עשיית הישר

10. אלא שהקשה, אם כן, למה שמין לו וידו על התחתונה, מהראוי לשום כמה אדם רוצה ליתן בבניין כזה לבנותו? ותירץ, ואפשר שהירושלמי סובר שבמקרה כזה שמין לו וידו על התחתונה, וצ"ע!

11. הרב משה דב וולנר, שו"ת שאילת חמדת צבי, ח"א, סימן א סעיף ז.

12. לרבי יאיר חיים בן משה שמשון בכרך. נולד בשנת ה'שצ"ח (1638) בלייפציג, גרמניה, ונפטר בשנת ה'תס"ב (1702).

והטוב", אלא בדיני נזיקין וממונות, והשאלה היא האם מותר לבנות שלא ברשות בשדה חברו. לכן לפנינו שתי הלכות שונות ואי אפשר ללמוד מזו לזו.

לסיכום: לדעת הרא"ש, הטור והסמ"ע, אילנות עדיפים על בתים¹³. לפי הסבר הרא"ה ובעל שיירי קרבן על הירושלמי, אין בדינו מקורות לכך שנטיעה עדיפה על בית. וכן הסבירו אחרונים נוספים.

2. ראיות נוספות שנטיעה עדיפה על בית

א. הרש"ש (בבא מציעא קא, א) הביא ראייה לשיטת הרא"ש שנטיעה עדיפה מבית:

וראייה לדבר דבבא בתרא (כד, ב) אמרינן, דאפילו לרבנן בערכין (לג, ב) דאסרי לעשות מגרש עיר, מודו דאילנות שרי במגרש.

ביאור דבריו: בגמרא במסכת בבא בתרא (כד, ב), נאמר שאפילו לחכמים האוסרים לעשות ממגרש (שדה של אלף אמה הפנוי לנו) עיר (לבנות שם בתים - תוספתא ערכין פ"ה ה"ט), מודים שמותר לנטוע בה אילנות, ומזה מוכח שאילנות עדיפים על בתים.

אך יש לדחות, מכיוון שראיה זו תלויה בגירסאות שבסוגיה.

המשנה למלך (הלכות שמיטה ויובל פ"ג ה"ה) הקשה על הרמב"ם: מסקנת הסוגיה (בבא בתרא כד, ב) שאין עושין מגרש שדה היא דווקא בזרעים, אבל באילנות עושין. הרמב"ם לא הזכיר חילוק זה, ועל כך תמה המשנה למלך: "ולא ידעתי למה", ונשאר בצ"ע. האחרונים תירצו¹⁴ שגירסת הרמב"ם בסוגיה היא כגירסת רבו הר"י מיגש בחידושו - "ולהך לישנא דאמר ר' אלעזר, עושים שדה מגרש אבל לא מגרש שדה וכו'. ומהדרינן, כי קאמר ר' אלעזר דאין עושין מגרש שדה לזרעים הוא דאמר, אבל לנטוע בו אילנות לא". לפי זה, החילוק בין זרעים לאילנות הוא לדעת ר' אלעזר, והרמב"ם פסק כרבנן. הקובץ שיעורים (שם, סימן צ) הוסיף, שהגירסה ברש"י היא: "הכי גרסינן ולרבנן דאמרי אין עושין". וידוע דבכל מקום שכותב רש"י "הכי גרסינן" היתה גירסה אחרת לפניו והיא גירסת הר"י מיגש¹⁵.

לפיכך, הוכחת הרש"ש היא לפי גירסת רש"י בלבד.

13. כך פסקו גם הרש"ש בבא מציעא קא, א, והרב שמואל מוהליבר, שו"ת מהר"ש מוהליבר, סימן יט. והרחיב יותר במכתבו בספר שיבת ציון (עורך א"י סלוצקי), ח"א, "מטרת נסיעתי לארץ הקדושה", עמ' 10. וכן כתב הרב אברהם פיעטרקובסקי, פסקי תשובה, ירושלים תשכ"ז, ח"א, סימן רמח, עמ' לח הערה 2.

14. גליון הרמב"ם לר' עקיבא אייגר (רעק"א); הרב שלמה גאנצפריד, פני שלמה; קובץ שיעורים סימנים צ-צא; עיניים למשפט על מסכת בבא בתרא כד, ב; ספר אבי עזרי על הרמב"ם שם.

15. יש להעיר שגם הגירסה בדעת ר' אלעזר שנויה במחלוקת. עיין ש"ך (ח"מ סימן קנה ס"ק יב) שהביא גירסה אחרת מהילקוט שמעוני פרשת בהר סימן תרסה.

הרב משה דב וולנר (ש"ת שאילת חמדת צבי, ח"א סימן א סעיף ג) טען שגם מגירסת רש"י אין ראיה, כי מה שאין עושין שדה מגרש, ולא מגרש שדה לזרעים, אבל אילנות מותר לנטוע, הוא משום שהבתים והזרעים מבטלין את המגרש והתורה אמרה "לא ימכר" - ודרשו "לא ישונה", מה שאין כן האילנות לא מבטלות ונשאר עליו תורת מגרש.

ב. במדרש (ויקרא רבה כה, ג) נאמר:

מתחילת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה שנאמר (בראשית ב, ח): 'ויטע ה' אלקים גן בעדן מקדם' אף אתם כשתכנסו לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחילה. זה שנאמר (ויקרא יט, כג): 'וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל'.

מבואר שהנטיעה חשובה יותר, שהרי בה נתעסק הקב"ה תחילה, ובה נצטוו ישראל להתעסק מיד בכניסתם לארץ¹⁶.

נראה לי לומר, שהקב"ה נתעסק במטע תחילה כי אדם הראשון, הבהמות, החיות והעופות מזונם היה מן הצומח בלבד (בראשית א, כט-ל). הרמב"ן (שם, א, כט) הסביר שכדי להבדיל בין האדם לבהמה, המזון של אדם וחיה היה "כל עשב זורע זרע וכל פרי עץ (מן האילן), ולחית הארץ ולעוף השמים נתן כל ירק עשב - לא פרי העץ ולא הזרעים". אך אין להוכיח מכאן שנטיעה עדיפה על בית, שהרי לא נאמר ולא נזכר כלל בששת ימי בראשית שאדם הראשון בנה בית, מפני שלא היה זקוק לו. והסיבה שישאל נצטוו בכניסתם לארץ לנטוע מטע תחילה, היא מכיוון שזה הדבר המעשי הראשון שביכולתם לעשות, שהרי לבנות בתים לוקח זמן רב.

ג. כתב הרמב"ם בהלכות דעות (פ"ה ה"א):

דרך בעלי דעה, שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחילה, ואחר כך יקנה בית דירה, ואחר כך ישא אשה, שנאמר: "מי האיש אשר נטע כרם ולא חללו... אשר בנה בית חדש ולא חנכו... אשר ארש אשה ולא לקחה" (דברים כ, ה-ט).

לכאורה משמע שנטיעה קודמת לבניין בית!

והקשה הכסף משנה: "יש לתמוה... דקרא (דברים כ, ה-ט) איפכא כתיב, מי האיש אשר בנה בית חדש, מי האיש אשר נטע כרם, מי האיש אשר ארש אשה?... והכי איתא בסוטה (מד, א): תנו רבנן, אשר בנה אשר נטע, אשר ארש, למדה תורה דרך ארץ שיבנה אדם בית ויטע כרם, ואחר כך ישא אשה". מבואר שבית קודם לנטיעת כרם!

16. הרב משה שמעון הופמן, קונטרס עורי צפון, בודפסט ת"ש, שער א פרק א עמ' ז.

תירץ רבי יצחק אדרבי (שו"ת דברי ריבות, סימן רלו): חינוך בית אינו תלוי בזמן, שהרי תיכף אחר עשייתו יכול לחנכו. אבל חילול כרם תלוי בזמן, שהוא שנה רביעית. וכיוון שנאמר "ולא חללך" - משמע שבידו לחללו, ואם כן נראה שהגיע זמנו לחללו. ממילא כבר נטע את הכרם שלש שנים קודם לכן, ובשנים שפירות הכרם הם ערלה ואסורים בהנאה, הוא בונה וגומר את ביתו ודר בו. ולכן הקדים הרמב"ם את הנטיעה לבניין הבית¹⁷.

ד. מסדר דבריו של הרשב"ש (שו"ת סימן א) עולה שנטיעה קודמת לבית, וזו לשונו: "המצווה עצמה היא הישיבה, שהיא הדירה... והיישוב הוא כמו נטיעת גנות ופרדסים וקניית בתים". ואף הוא הקדים נטיעה לבית.

3. ראיות שבית עדיף על נטיעה

מאידך, מצאנו סוגיות ומקורות שמהם עולה שבית עדיף על נטיעה.

א. בספר ירמיהו (כט, ה) נאמר: "בנו בתים ושבנו ונטעו גנות ואכלו את פרין". בספר יחזקאל (כח, כו) נאמר: "ובנו בתים ונטעו כרמים וישבו לבטח". ומזה שהקדים הפסוק בית לנטיעה מוכח שבתים קודמים וחשובים מאילנות.

ב. בתוספתא ערכין (פ"ה ה"ט) נאמר: "לא יסתור אדם את ביתו לעשותו גינה. לא יטע אדם את חורבתו גינה - מפני שהוא כמחריב את ארץ ישראל" (חזון יחזקאל שם: דאם לא יעשה שם גינה, יבנה שם בית דירה). וכן פסק הרמב"ם כרבנן שם (הלכות שמיטה ויובל פ"ג ה"ו): "ולא יסתור אדם את ביתו לעשותו גינה, ולא יטע את חורבתו גינה - שלא יחריבו ארץ ישראל". מבואר שבבתים שייך יותר יישוב ארץ ישראל מבנטיעת אילנות¹⁸.

ג. בתוספתא (בבא קמא פ"ח ה"ד) נאמר: "נדר ליקח לו בית וליקח לו שדה, אין מחייבין אותו ליקח לו מיד". מבואר שבית קודם לשדה שבו נוטעים או זורעים.

התוספתא הנ"ל הובאה במסכת בבא קמא (פ, א) בשינוי, ושם נאמר: "מי שנדר ליקח בית וליקח אשה בארץ ישראל, אין מחייבין אותו ליקח מיד עד שימצא את ההוגנת לו". הבבלי השמיט "שדה" וכתב במקומו "אשה", ונראה דנקטו "בית" גם בתוספתא וגם בגמרא משום שבית הוא עיקר היישוב.

17. ראה עוד: פירוש ענף יוסף לעין יעקב (סוטה מד, א, סימן קיג), שהביאו ודן בדבריו. החתם סופר (תורת משה עה"ת, פרשת שופטים ד"ה מי האיש) העיר, שלפי תירוץ זה לשון הגמרא בסוטה (עד, א) קשה. ראה עוד: הרב יעקב אריאל, שו"ת באהלה של תורה, ח"ד סימן יב, עמ' 120.

18. מלשון הרמב"ם "ולא יטע חורבתו גינה", והוא לשון התוספתא "לא יטע אדם את חורבתו גינה", מבואר שביגנה נוטעים. וכן מפורש בפסוק (ירמיהו כט, ה): "ונטעו גנות ואכלו את פרין".

ד. במסכת בבא קמא (פ, ב) נאמר: "והלוקח בית בארץ ישראל כותבין עליו אונו (שטר מכירה) ואפילו בשבת... משום יישוב ארץ ישראל". וכן הוא בירושלמי מועד קטן (פ"ב ה"ד): "מהו ליקח בתים מן העכו"ם". אמנם במסכת גיטין (ה, ב) נאמר: "והקונה שדה בסוריא", אך הרמב"ם (הלכות שבת פ"ו ה"א) שינה את לשון הגמרא וכתב: "הלוקח בית בארץ ישראל... וכן הלוקח בית מהם בסוריא". וכן הוא לשון מרן בשו"ע (או"ח סימן שו, יא): "מותר לקנות בית בארץ ישראל מן האינו יהודי בשבת". וכן פסק פאת השולחן (הלכות ארץ ישראל, פ"א סעיף יב): "הלוקח בית (או שדה) בארץ ישראל". מוכח שבית עדיף על שדה שהרי הפוסקים נקטו בית, וכשכתבו בית או שדה הקדימו בית כי הוא עיקר היישוב.

ה. החתם סופר (שו"ת, י"ד סימן קלח) פסק: "דידיעת ההפכים אחת, כי היכי דאיכא מצווה בארץ ישראל בבתים טפי מדקלי, משום יישוב ארץ ישראל. ועיין סוף ערכין (לג, ב), הוא הדין בהיפוך בחו"ל, אבל בעוונותינו הרבים באורך הגלות כי לא נשא הארץ לשבת אותנו, וישמחו אלי גיל כי ימצאו מקום פנוי לבנות עליו בית, ומצווה רבה נמי עביד להמציא מקום דירה לשה פזורה, עד ישקיף ה' וירא".

מדבריו מבואר שבתים עדיפים מנטיעות. ומכך שלמד על השלילה (הגלות) מהחיוב (יישוב הארץ) יש ללמוד שעדיפות הבתים על השדות היא בגלל צורך האדם. האדם זקוק לקורת גג לראשו יותר משדה לפרנסתו¹⁹.

וכן פסק הבן איש חי (הרב יוסף חיים, שו"ת תורה לשמה סימן שפז). הוא נשאל: "אחד היושב בחו"ל והוא מחבב את ארץ הרבה... קנה לו חורבה אחת בארץ ישראל... ורוצה לבנותה על ידי אחרים ואף על פי שאינו דר שם, ושאל... אם יצוה שיבנו אותה בית וישכיר אותה לדור בו, או יטענה אילנות לעשותה גינה ותוציא פירות. איזה דרך עדיף טפי, או אם שניהם שווים?" והשיב: "ודאי לעניין מצווה וחיוב ארץ ישראל הבית עדיף טפי מהגינה. דהכי איתא בתוספתא דערכין (פ"ה ה"ט) וכן פסק הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פ"ג ה"ו) וזו לשונו: 'לא יסתור אדם את ביתו לעשותו גינה ולא יטע חורבתו גינה, שלא יחריבו את ארץ ישראל'. משמע דבית עדיף מגינה טפי. וכן פסק הרמב"ם ז"ל בהלכות שכנים (פ"י ה"א): 'היה הלוקח רוצה לבנות בה בתים ובן המצר רוצה לזרעה, הלוקח זוכה משום יישוב הארץ ואין בה דין מצר'²⁰."

לסיכום, ישנם הסוברים שאילנות עדיפים על בתים (רא"ש, טור, סמ"ע ומרן בשו"ע), וישנם הסוברים שבתים עדיפים על אילנות (רמב"ם, חתם סופר והבן איש חי). ועדיין צריך לברר במה נחלקו ומהם סברותיהם?

19. הרב יעקב אריאל, שו"ת באהלה של תורה, ח"ד סימן יב, עמ' 120.

20. מראיה זו נראה שהבין שהרמב"ם לא הסביר את הסוגיה כרא"ש, עיין לעיל.

4. סברות המחלוקת

לסוברים שאילנות עדיפים על בתים צריך לומר, שאילנות, כרמים ופרדסים משמעותם פרנסה. החקלאות מספקת לאדם את פרנסתו ומזונו. עצי פרי או זרעים (חיטה ושעורה) הם הבסיס שמהם צורך האדם את מזונו, ובאמצעותם יכול הוא לאכול ולהתקיים. אומה ואפילו יחיד החסרים את הבסיס החקלאי, חסרים את מקור חייהם החומריים והופכים להיות תלויים בחסדי אחרים. כך היה למשל, עם ברית המועצות לשעבר. למרות שהיתה מעצמה אדירה, בכל זאת היתה תלויה בארצות הברית, בגלל שחסרו לה כמויות גדולות של חיטה לכל אזרחיה, וכידוע, תמיד חששה שמא תפסיק ארה"ב את משלוחי החיטה אליה. לפיכך, הצורך להיות תלויים באחרים בדבר כל כך בסיסי כמו אוכל, מערער את השלטון בארץ מבחינה ציבורית ואת הביטחון ליחיד. ומכאן החשיבות של הנטיעה והחקלאות בכלל.

במשנה (עבודה זרה פ"א מ"ח) מובא שרבי יוסי (שהלכה כמותו) אומר, שבארץ ישראל משכירין לגוי בתים, אבל לא שדות, ובשכירות זו לא עוברים על איסור "לא תחנם" - שלא לתת להם חניה בקרקע. הירושלמי (שם ה"ט) מנמק את החילוק בין בתים לשדות - "בית אין מצוי להתברך מתוכו, שדה מצוי להתברך מתוכו". ומפרש הפני משה (שם), שבשדה "הברכה מצויה מתוכה שאוכל פירותיה בכל שנה ושנה" מה שאין כן בבית.

היו שהוסיפו הסבר נוסף לעדיפות שדה על בית. באילן ישנם שני ענינים. בנטיעתו אנו מקיימים לא רק את מצות יישוב ארץ ישראל, אלא גם את מצות תרומות ומעשרות (כשיגדלו פירותיו), ולכן הוא עדיף על בית²¹.

הסמ"ע (ח"מ סימן קעה ס"ק מג) הסביר, כאמור, שאילנות מושרשים וקבועים יותר מבתים. "דכל שיש קבוע וקיום בקרקע טפי יש בו יישוב טפי... ואילנות קבועים ונשרשים בקרקע טפי מבתים"²².

בנוסף, בנטיעה יש משום הפרחת השממה. נטיעות תופסות שטח גדול יותר מבתים. מבחינה מעשית ארץ ישראל מיושבת יותר על ידי אילנות מאשר על ידי בתים, ולכן בנטיעות מקיימים יותר את מצות יישוב ארץ ישראל.

מאידך, לסוברים שבתים עדיפים על אילנות צריך לומר, שבית הוא צורך קיומי לאדם ולמשפחתו יאפשר חיים תקינים. הוא מבטא קביעות ומספק בטחון. הפתגם "ביתי הוא מבצרי" מבטא זאת. בני אדם זקוקים יותר לקורת גג לראשם מאשר

21. שערי שמואל, תל אביב תש"ס, "קניית בתים בארץ ישראל או נטיעת אילנות", עמ' 42.

22. אלא שלפי טעם זה יהיה הדבר תלוי בחוזק הבתים ובזני האילנות, כי יש בתים הקבועים יותר מאילנות, וצ"ע (הרב יעקב אריאל, באהלה של תורה, ח"ד סימן יב, עמ' 115).

לשדה לפרנסתם. פרנסה אפשר למצוא גם רחוק מהבית. מה שחשוב לרוב האנשים הוא שלמשפחה ולילדים יהיה מקום קבוע ובטוח. בנוסף, מצות יישוב ארץ ישראל מתקיימת יותר בבניית בית מכיוון שהקשר לארץ הוא יותר קבוע וחזק. אדם שבונה בית בארץ ישראל מכריז בבנייתו, זה מקומי וזו ארצי, ורוב הסיכויים שהוא ומשפחתו ישארו בארץ ולא יעזבו אותה.

5. המצב בימינו

נראה שלגבי דין זה המציאות בימינו השתנתה ואינה כמו בתקופת חז"ל ובזמן הראשונים. בימיהם רוב בני אדם התפרנסו מחקלאות. החיים היו קשים. בני אדם היו צריכים לדאוג לדברים בסיסים כמו מזון ואוכל שלא היו בהישג ידם. הפרנסה היתה בדוחק והשכר שקיבלו היה מועט, והספיק בקושי לקיום מינימלי. תנאי התחבורה היו קשים והמעבר ממקום למקום לא היה פשוט. ולכן, מי שלא היה לו שדה שגידל בה חיטה וירקות או עצי פרי סמוך לביתו היה בבעיה קשה. בימינו, המהפכה התעשייתית והטכנולוגית שינו את פני הדברים. ראשית רמת החיים גבוהה יותר. החקלאות אינה הפרנסה העיקרית, ורוב האנשים מתפרנסים מעבודות אחרות. השכר שמקבל פועל פשוט מספיק לו לאוכל. אמצעי התחבורה השתכללו, והמעבר ממקום למקום בטוח ומהיר. רוב האנשים קונים אוכל ואינם מגדלים אותו. אם חסר בארץ ישראל מזון כמו חיטה, אורז או פירות, מייבאים אותו מארצות אחרות. ולכן הצורך בנטיעה או בזריעה אינו צורך קיומי לאדם כמו בעבר, ולכן נראה, שמי שמקים מפעל תעשייתי, כגון של מחשבים או כל תחום אחר, ומעסיק בו פועלים רבים, גם הוא מקיים מצות יישוב ארץ ישראל, וחשיבותו לכאורה אינה פחותה ממי שמקים חממות חקלאיות, ואולי אף יותר. ולכן לכאורה סדרי העדיפויות ישתנו, וצ"ע. מכל מקום, יש להעיר, שלפי הטעם שהחקלאות היא הבסיס לשלטון עצמאי ולאי תלות באחרים, נטיעה תהיה לכאורה עדיפה!

בנוסף, הסמ"ע הסביר שאילנות עדיפים על בתים מכיוון שהם "נשרשים בקרקע טפי מבתים". בימינו ששיטת הבניה נשתנתה, ויסודות הבתים נבנים עמוק בקרקע, כנראה שישתנה גם הדין. מה עוד שכיום אפשר לעקור כרם או מטע במכוונות משוכללות, מה שלא היה בזמנם!

היו שהוסיפו (הסמ"ע) שדברי הרא"ש, שהסדר הוא נטיעת אילנות, אחר כך בניית בתים, ואחר כך זריעה בשדות, נאמרו כאשר יש מגרש אחד, והשאלה היא האם לבנות בית או לנטוע אילנות או לזרוע בשדות. אך במצב שבו יש שיקולים נוספים, כגון שאם יזרעו תבואה יעבדו שטח של אלפי דונם, ואם ישתלו עצים יעבדו עשרות דונם בלבד, יתכן ועדיף במצב כזה לגדל תבואה ולא להשאיר שטח גדול בשממונו

(התלבטות בין איכות לכמות)²³. ואכן כך פסק הרב דב ליאור שבמקרה כזה אכן ריבוי שטח עדיף²⁴.

יש מי שכתב²⁵ שלסוברים שנטיעת אילנות עדיפה מבניית בתים, מדובר דווקא במי שגר בארץ ומסתפק אם לבנות בית או לנטוע עצים. אבל אם ההתלבטות היא בין לבנות בתים שיגרמו ליהודים לעלות מחו"ל לארץ, או לנטוע אילנות שירבו הפרשת תרומות ומעשרות, עדיף לבנות בתים כדי שיבואו יהודים לגור בארץ ישראל, ובמיוחד לפי שיטת הרמב"ן שהדירה בארץ היא מצות עשה מדאורייתא, ואילו הפרשת תרומות ומעשרות בזמן הזה חיובן מדרבנן. וגם לסוברים בדעת הרמב"ם, שמצווה זו חיובה מדרבנן (רשב"ש, שו"ת סימן א, פאת השולחן סימן א ס"ק יד²⁶) מכל מקום, הלוא אף הוא כתב במצות קידוש החודש (מ"ע קנג) שקיום התורה וקיום האומה תלויים בכך שיהיו יהודים בארץ ישראל, ולכן עלינו לדאוג ולגרום שיהודים יעלו ויתיישבו בארץ.

ב. יישוב ארץ ישראל בזרעים ובאילנות סרק

1. בזרעים

ממקורות שונים למדנו שמצות יישוב ארץ ישראל אינה רק בבניית בתים ובנטיעת אילנות, אלא גם בזריעת זרעים.

בבריאת העולם (בראשית א, כט) נאמר: "ויאמר אלקים הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע... לכם יהיה לאכלה". ולאחר המבול (שם ה, כב) נאמר: "עוד כל ימי הארץ זרע וקציר... לא ישבתו". ועל יצחק אבינו נאמר (שם כו, יב): "ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים". הלחם, מזונו העיקרי של האדם נעשה מחיטה ושעורה שנזרעו באדמה. ובספר תהלים (קכו, ה) נאמר: "הזורעים בדמעה ברינה יקצורו". בתורה (דברים יא, יג-יד) נאמר ששכרו של מי שמקיים מצוות הוא: "והיה אם שמע תשמעו אל מצותי... ונתתי מטר ארצכם בעתו... ואספת דגן ותירשך ויצהרך". בספרי (פיסקא מב ד"ה ואספת) דרשו: "שתהא ארץ ישראל מלאה דגן תירוש ויצהר, וכל הארצות דובאות למלאות אותה כסף וזהב". כלומר, כל הארצות יקנו תבואה שמן ויין מארץ ישראל. בנוסף, נאמרו הלכות שונות ביחס לזרעים, כגון: הפרשת תרומות

23. מה עוד שבפועל שטחים שוממים נגזלים ומעובדים על ידי נכרים, שאחר כך טוענים לבעלות עליהם.

24. אמונת עתיד 23 (תמוז תשנ"ח), "סדר עדיפויות במצות יישוב ארץ ישראל", עמ' 41 הערה 1.

25. שערי שמואל, "בניית בתים בארץ ישראל או נטיעת אילנות", עמ' 44.

26. עיין בפרק "שיטת הרמב"ם במצות ישיבת ארץ ישראל", ובמיוחד בסעיף ז.

ומעשרות, איסור זריעה בשנת שמיטה - "שדך לא תזרע... את ספיח ארצך לא תקצור" (ויקרא כה, ד-ה) ועוד. לכן פשוט שיהודי שזורע מקיים מצות יישוב ארץ ישראל²⁷.

2. באילנות סרק

כאמור לעיל מצות יישוב ארץ ישראל מתקיימת בנטיעת עצים. השאלה היא האם מצווה זו מתקיימת גם באילנות סרק. נשים לב כי בדרשות חז"ל העוסקות בנטיעה הכוונה היא תמיד לעצי פרי. דוגמא לכך, מצינו במדרש ויקרא רבה (כה, ג): "מתחילת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה... אף אתם כשתכנסו לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחילה. זה שנאמר (ויקרא יט, כג): 'וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל'". וכן הוא בתנחומא (ויקרא קדושים סעיף י'): "וכי תבואו אל הארץ - זה שאומר הכתוב 'עשיתי לי גנות ופרדסים ונטעתי בהם עץ כל פרי' (קהלת ב, ה)... מהו עץ כל פרי? - אכל". גם בנוסח של ברכת האילנות ניתן לראות זאת: "וברא בו בריות טובות ואילנות טובות" (ש"ע אר"ח סימן רכו, א) - וכתבו הפוסקים (משנה ברורה, שם ס"ק ב), שהברכה היא על אילנות מאכל ולא על אילנות סרק.

מין בשולחנו הטהור (ח"מ סימן קעה, כו) פסק: "ויש מי שאומר (הרא"ש שהבאנו לעיל סעיף א) שאם המצרן רוצה לנוטעה יכול לסלקו". ערוך השולחן (שם סעיף נה) הסביר שכוונתו "ודווקא אילנות העושים פירות ולא אילני סרק". סיוע לדבריו, שהרי העצים שהובאו בסוגיות הם עצי פרי כגון: זיתים (בבא מציעא קא, א), גפנים ותמרים (בבא קמא צב, א), חרוב ושקמה (תאנה) (בבא בתרא כה, ב) ועוד.

גם הרשב"ש (ש"ת, סימן א), שהיה הראשון שהדגיש את ההבדל בין ישיבה ליישוב, נקט שהכוונה במצות היישוב היא (בין השאר) לנטיעת עצי פרי - "המצווה עצמה היא הישיבה שהיא הדירה... והיישוב הוא כמו נטיעת גנות ופרדסים וקניית בתים, שכל זמן שיימצא מזון ומדור תימצא הישיבה".

לכן מכל הנאמר מבואר, שכאשר מדובר על נטיעת אילנות, הכוונה היא לאילנות מאכל.

27. הרב משה דב וולנר (ש"ת שאילת חמדת צבי, ח"א, סימן א סעיף ח) דן, שבמסכת בבא מציעא (קא, א) מובא דין היורד לתוך שדה חבירו ונטעה שלא ברשות ואמר הנוטע נטיעותי אני נוטל. ונשאלת השאלה: מה יהיה הדין כשירד לתוך שדה חבירו וזרע שלא ברשות, האם יכול לומר זרעי אני נוטל? ופסק, שאינו יכול לקחתם משום שגם בזרעים שייך יישוב ארץ ישראל. וכן מפורש במשנה במסכת בבא קמא (עט, ב): "אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל". ופירש רש"י: "משום יישוב ארץ ישראל שמבער את השדות". וכן מבואר במשנה בערוכי (לג, ב): "אין עושין שדה מגרש", ופירש רש"י: "משום יישוב ארץ ישראל והיינו חורבן שממעט את הזריעה". ולכן גם בזרעים שייכים שני הטעמים שהובאו בגמרא (בבא מציעא קא, א) - משום יישוב ארץ ישראל ומשום כחשא דארעא, ולכן אין שומעין לו.

ועדיין עלינו לשאול, מה הדין ביחס לאילנות סרק - האם הנוטע אילנות סרק גם הוא מקיים בכל זאת מצות יישוב ארץ ישראל? נראה שהמציאות בימינו שונה מאשר בזמן חז"ל ובזמנם של הראשונים. בזמנם עצי סרק גדלו ביערות או מחוץ לעיר ולא היו בעלי ערך ממוני רב. בני אדם לא היו טורחים בגידולם והשתמשו בהם בעיקר להסקה ולבנייה. בימינו לעצי סרק ונוי יש ערך ממוני. אנשים טורחים בגידולם, ויש שפרנסתם באה מאילנות הסרק. בני אדם שותלים בביתם עצי סרק לנוי; בערים ישנם גינות ושדרות מעצי סרק; בכל עיר יש מחלקת גינון שתפקידה לטפח את הגינות והגנים הציבוריים - ובאלו נטועים עצי סרק רבים. הסיבה לכך היא, שנוי העיר, וכן "הריאות הירוקות", נחשבים מרכיב חשוב באיכות החיים של בני אדם כיום.

במיוחד לפי הרמב"ן (השמטות לספר המצוות מ"ע ד), שהגדיר את מצות ישיבת ויישוב ארץ ישראל - ש"לא נעזבה... או לשממה". בדבריו "לשממה", כלל את כל האפשרויות הקיימות במצווה זו - הישיבה בארץ ויישובה, בבתים, בעצי מאכל, בזרעים או בעצי סרק. "שממה" אינה רק מצב שבו אין בארץ תושבים בכלל, אלא גם אם יש בארץ אנשים, אך חלקים ממנה שוממים - גם זו שממה חלקית, וצריך להפריח שממה זו. הפרחת השממה היא גם על ידי נטיעת אילנות סרק, ויצירת יערות וחורשות שאליהם יוכלו להגיע בני אדם לטיול או לחופשה.

לסיכום: נראה, שבימינו גם נטיעת עצי סרק היא חלק ממצות יישוב ארץ ישראל, ומכל מקום מדרגות מדרגות יש במצווה זו, ונטיעה של עצי פרי היא במדרגה גבוהה יותר מאשר עצי סרק.

נשאלת השאלה: מה עדיף, אילנות סרק או זרעים? לעיל (סעיף א) הסביר הסמ"ע (ח"מ סימן קעה סעיף כו ס"ק מג) שבית עדיף על זרעים בגלל שכל שהוא קבוע וקיים בקרקע, יותר יש בו יישוב מאשר זרעים שאינם קבועים ומתקיימים. לפי זה, אילנות סרק קודמים לזרעים כי הם קבועים ומתקיימים זמן רב יותר מזרעים. אך אין הכרח לומר כן. לגבי מצות יישוב ארץ ישראל העקרון והמדד הוא מה מביא תועלת יותר לאדם. מזונו של האדם הוא מזרעים - חיטה ושעורה, מה שאין כן אילנות סרק, שהם לנוי ולהרווחה, ונחיצותם לאדם היא בדרגה נמוכה יותר מאשר זרעים, שמהם מזונו, ולכן זרעים כחיטה ושעורה וכדומה עדיפים מאילנות סרק.

בא"י כל עבודה היא מצווה ובמיוחד עבודות יצרניות

החתם סופר דירג את המקצועות השונים לפי חשיבותם לקיום העולם: (1 חקלאות; 2 בעלי מלאכה, תעשייה וייצור; 3 מסחר; 4 בנקאות; 5 שומרי החוק - בתי המשפט, משטרה וסוהרים; 6 אנשי הצבא; 7 אנשי השלטון והשררה. להלן דבריו (ורשות חתם סופר, ח"ב, ירושלים תשל"ד, דרוש לפסח תקצ"ו, עמ' רע"ז):

"ויתרון ארץ בכל היא מלך לשדה נעבד" (קהלת ה, ח)... דע לך... כי יתרון ארץ בכל היא, ושדה הנזכר היינו הכדור בכללו, הארץ וכל אשר עליה, הימים וכל אשר בהם, והאדם מושל בכל - הוא בעל הארץ והשדה, זורע וחורש וקוצר ונוטע ומגדל ותולש גוזז טווה ורוקם, והיינו הארץ ויישובה. ואמרו חז"ל פרק רבי עקיבא (שבת פה, אג"בני שעיר החורי יושבי הארץ" (בראשית לו, כ), שהיו בקיאים ביישובה של הארץ והם עיקרי הארץ, ואילולא הם אין עולם.

ואחריהם, וקרוב ממש להם כמוהם, כל בעלי המלאכות המתקנים כלים - לחרוש, לזרוע, לגוזז ולטוות, או המתקנים המאכלים והמלבושים, ובאלה נתייבשה הארץ ולא צריך יותר.

ואחריהם, ופחותים מהם, והמדומה שגדולים, הם השלוחים המכונים סוחרים... והמה אינם יודעים לא לזרוע ולא לחרוש, לא לטוות ולא לארוג, אך הם שלוחים הכוללים זה השליח לבני עירו, להביא תבואה ממקומות הרבה, שיהיה באוצרו מצוי תבואה לכל קונה, והוא שליח לחרש שוטה וקטן אשה עבד ושפחה... ואלו הסוחרים אינם מסגלים (מכשירים) בעולם כלום ולא יודעים לסגל (להכשיר), אלא שלוחי העולם הם, והמה הפחותים, ונחשבים גדולים וחשובים.

ואחריהם, והפחותים מהם, שליח-שליח, הם השולחנים המכונים באנקיער (בנקאים), שאפילו סחורות הסוחרים אינם מבינים, אלא הם שלוחי הסוחרים להמציא להם מעות, או להמציא מעות שלהם לרחוקים מעבר לים כידוע, והם פחותי פחותים ביישוב העולם, ונחשבים לגדולי גדולים בעולם.

ועל כל פנים בהנ"ל נתיישוב כל העולם על בוריו זיוו ויופיו. לולא כעס אויב, העוול השולט בעולם, במדה ובמשקל ובמנין, ונפישו (ורבו) רמאים וגוזלים וחומסים, על כן היו צריכים לנוטרי כרמים, הם השרים היושבים על מדין, דיני גזילות וגזירות ושוטריהם, להכות לעגוש ולשפוט בין איש לרעהו, והמליצים בינם לבין העם, והם הגדולים אשר אימתם מוטלת על הבריות, וכורעים ומשתחוים להם, ולעניין קיום העולם בעצמו, אינם אפילו כשליח שליחי הנ"ל, אלא שהם שומרים מכל עוול, והעוול מגביה אותם גבוה מעל גבוה.

והיה די בזה ביישוב המדינה, אך יש לחוש לבני מדינה אחרת, שכניהם או מלכם, יפשטו אל בני מדינה זו, ויגזלו מהם ארצם ואנשיהם, על כן הוצרכו להעמיד חיל צבא והיילי צבאיהם לאלפים ולרבבות, מלומדי מלחמה איש חרבו על ירכו, והם חשובים וגדולים מן הראשונים, ואינם בקיאים אפילו במשפטי ונימוסי הארץ, אלא ללחום ולהרוס ולאבד כל חיל וגוי הצרים בני מדינה זו. ואילו היה האמת שולט בעולם ולא ישא גוי אל גוי חרב, ולא היו יראים אלו מגזילתם של אלו, ואלו מאלו, לא היו צריכים לזה כלל, אך השתא דליכא קושטא בעלמא (שאין אמת בעולם) הרי הם גדולי עולם.

והמלך המושל בגבורתו עולם ומשגיח על הנ"ל, צרכיו מרובים לפרנס כל מיני שרים והייליהם וצרכי ביתו וכבודו כי רב, ומאין יבוא כל זה. וכל אלו הנזכרים לעיל, אינם לא זורעים ולא חורשים, על כן שרים אחרים גדולים מן הראשונים, שאינם לא לוחמים ולא שופטים, והם רעי המלך ויועציו, משנהו ושלישיו, המתחכמים איך להוציא הוצאות הנ"ל מבני הארץ, ולהטיל עליהם מיסים ועל סחורתם וענינם. סוף כל סוף, יתרון ארץ בכל הוא, ו"מלך לשדה נעבד", ואין לפרש יותר כי הוא מובן מאליו.

ועוד כתב בספרו הידושי חתם סופר (טובה פרק לולב הגזול לו, א ד"ה דומה לכוש):
נלענ"ד רבי ישמעאל (ברכות לה, ב) נמי לא אמר קרא "ואספת דגנך" (דברים יא, כד) אלא בארץ ישראל ורוב ישראל שרויין בה, שהעבודה גופה מצווה משום יישוב ארץ ישראל, ולהוציא פירותיה הקדושים. ועל זה צייתה התורה "ואספת דגנך", ובעז זורה גורן השעורים בלילה משום מצווה. וכאילו תאמר לא אניח תפילין מפני שאני עוסק בתורה. הכא נמי לא יאמר לא אאסוף דגני מפני עסק התורה. אבל כשאנו מפוזרין בעונותינו הרבים בין אומות העולם, וכל שמרבה העולם יישוב מוסיף עבודת ה' חורבן, מורה לרשב"י. ועל זה אנו סומכים במתניתין סוף קידושין (פב, א) "מניח אני כל אומניות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה", היינו בחו"ל וכנ"ל. (והיינו דמחדש רבא באתרוג הכושי, אפילו אינו נדמה אלא כושי ממש, דהיינו רשב"י וחביריו האמיתיים, מכל מקום הא לן והא להו, לבני בבל כשר ולבני ארץ ישראל פסול, דבעינן יישוב ארץ ישראל על ידי ישראל).

ובספרו תורת משה על התורה (דברים שופטים ד"ה מי האיש) הוסיף:
בזמן שישראל שרויים על אדמתם מצווה לאסוף דגנך לא לצורך פרנסתו... משום מצות יישוב ארץ ישראל, ומשום הכי היה בעז זורה גורן השעורים בלילה, ואלישע שנים עשר צמדים לפניו. ולא לבר עבודת קרקע, אלא לימוד כל האומנות, משום יישוב וכבוד ארץ ישראל, שלא יאמרו לא נמצא בכל ארץ ישראל סנדלר ובנאי וביאום מארצות רחוקים, על כן היה לימוד כל אומנות מצווה.